MATIN Research Journal
Imam Khomeini and the Islamic Revolution

Print ISSN: 2423-6462
Online ISSN: 2676-5888
Home page: https://matin.ri-khomeini.ac.ir
Volume 27, Issue 107, Summer 2025

Research Institute of
Imam Khomeini and Islamic Revolution

Imam Khomeini's Wilāyah Studies Based on Mystical Ontology, Emphasizing the Ranks of Mystical Wilāyah in the Arc of Descent and Ascent of Existence

Hamid Hanaei Nejad[1] | Gholamreza Hossein Pour[2]

1. PhD (Islamic Mysticism and Imam Khomeini's Thought), Research Institute of Imam Khomeini and Islamic Revolution, Tehran, Iran, and Instructor at the University of Qur'an and Etrat Teachings, Isfahan, Iran.
2. Assistant Professor, Department of Islamic Mysticism and Imam Khomeini's Thought, , Research Institute of Imam Khomeini and Islamic Revolution, Tehran, Iran.

Article Info

Article type:
Research article
Article history:
Received: July 03, 2023
Received in revised from:
September 13, 2023
Accepted: September 19, 2023
Published online: July 21, 2025
Keywords:
: Wilāyah (Guardianship), Imam Khomeini, Islamic mysticism (ʿIrfān), Mystical ontology, Arc of Descent (Qaws al-Nuzūl), Arc of Ascent (Qaws al-Ṣuʿūd)

*Corresponding author:
h.hanaenejad1355@gmail.com

Abstract

The present study examines the concept of mystical guardianship (Wilāyah) from the perspective of Imam Khomeini, focusing on its hierarchical stages in the arc of descent (qaws al-nuzūl) and the arc of ascent (qaws al-suʿūd). Conducted through a library-based method by studying Imam Khomeini's mystical works, this research justifies its necessity in explaining the ontological system of mystical guardianship with an emphasis on these two arcs, which have received less attention in contemporary studies. From Imam Khomeini's viewpoint, guardianship is a unified reality and the manifestation of the Greatest Name of "Allah," from which all beings benefit according to their existential capacity. This reality begins in the arc of descent from the Divine Essence, the Unseen of the Unseen (dhāt ghayb al-ghuyūb), and manifests through the Five Divine Presences (al-hadarāt al-khams): Ahadiyyah, Wahidiyyah, Arwāḥ, Mithal, and Kawn Jamiʿ, as well as stages such as the Most Holy Effu.

Cite this article: Hanaei Nejad, H. & Hossein Pour, Gh. (2025). Imam Khomeini's Wil'yah Studies Based on Mystical Ontology, Emphasizing the Ranks of Mystical Wil'yah in the Arc of Descent and Ascent of Existence. *Matin Research Journal*, 27 (107), 17-41. https://doi.org/10.22034/matin.2023.405137.2178

© The Author(s). Publisher: Research Institute of Imam Khomeini and Islamic Revolution.
This is an open-access article distributed under the CC BY
(license http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Introduction

This article examines the concept of "Mystical Guardianship" (al-Wilāyah al-ʿIrfāniyyah) from the perspective of Imam Khomeini (RA), focusing on the foundations of mystical ontology and analyzing the levels of Wilāyah within the two arcs of descent (Qaws al-Nuzūl - from the Divine Essence to creation) and ascent (Qaws al-Ṣuʿūd - from creation to the Divine Essence). Imam Khomeini, as a distinguished mystic (ʿĀrif), established his intellectual system based on mystical texts such as "Miṣbāḥ al-Hidāyah" and "Sharḥ Fuṣūṣ al-Ḥikam." The primary aim of this article is to elucidate the coherent system of Wilāyah within the framework of mystical ontology and to fill the existing research gap in contemporary studies.

Literature review

Previous studies have primarily focused on either the generalities of Imam Khomeini's mystical thought or scattered concepts of Wilāyah. None has systematically analysed the levels of Wilāyah across the two arcs of descent and ascent. For example:

Ṭabāṭabā'ī and Sharīʿatī (2012) focused on "Intuitive monotheism" (al-Tawḥīd al-Shuhūdī).

Gharawī and Maḥsinī (2015) examined "Ontological Guardianship" (al-Wilāyah al-Takwīniyyah) from a practical spiritual perspective.

Ḥusayn Pūr (2020) analyzed the ontological foundations of the "Five Divine Presences" (al-Ḥaḍarāt al-Khams).

Kāẓim Khānī and Ẓafar Nawā'ī (2020) emphasized the aspect of "Vicegerency of God" (al-Khilāfah al-Ilāhiyyah).

This article, with a novel approach, comprehensively outlines the structure of Wilāyah within the two arcs of descent and ascent.

Research method

This research employs a descriptive-analytical method, utilizing library resources and studying the mystical works of Imam Khomeini—especially Miṣbāḥ al-Hidāyah and his commentaries on Fuṣūṣ al-Ḥikam. The objective is to deduce and explain the system of mystical Wilāyah, with emphasis on its levels in the arc of descent and ascent.

Research Findings

1. Foundations of Mystical Ontology

The Essence of the Unseen of the Unseen (Dhāt al-Ghayb al-Ghuyūb): The nameless and indescribable Divine Essence, beyond all qualification.

The Five Divine Presences (al-Ḥaḍarāt al-Khams): The five presences of being which represent the stages of the Divine Manifestation:

Oneness (Aḥadiyyah): The station of the Unseen and pure unity.

Unicity (Wāḥidiyyah): The manifestation of the Divine Names and Attributes.

The Presence of Spirits (Ḥaḍrat al-Arwāḥ): The world of intellects and souls.
The Imaginal World (ʿĀlam al-Mithāl): The isthmus (Barzakh) between the unseen and manifest worlds.
The Comprehensive World (al-Kawn al-Jāmiʿ): The world of matter and the final manifestation.
2. Levels of Wilāyah in the Arc of Descent
Wilāyah, as the "Manifestation of the Greatest Name of Allah" (Ẓuhūr al-Ism al-Aʿẓam Allāh), is manifested in the following stages:
The Most Holy Effusion (al-Fayḍ al-Aqdas): The first manifestation of the Essence in the station of Aḥadiyyah.
The Greatest Name of Allah (al-Ism al-Aʿẓam Allāh): The complete manifestation of Divine Perfections.
The Fixed Entities (al-Aʿyān al-Thābitah): The archetypal realities of beings within the Divine Knowledge.
The Holy Effusion (al-Fayḍ al-Muqaddas): The manifestation of existence in the external worlds.
The Intellectual Reality (al-Ḥaqīqah al-ʿAqliyyah): The first creation (the First Intellect), associated with the spirituality of the Prophet (PBUH) and the Ahl al-Bayt (AS).
Wilāyah in the Material World: The absolute guardianship of Amīr al-Mu'minīn Ali (AS) as the inner reality of universal vicegerency.
3. Levels of Wilāyah in the Arc of Ascent
The spiritual wayfarer (al-Sālik), by traversing the Four Mystical Journeys (al-Asfār al-Arbaʿah), attains the witnessing of the levels of Wilāyah:
First Journey: From creation towards the Divine (through the Holy Effusion) → Annihilation in Actions (Fanāʾ al-Afʿāl).
Second Journey: Within the Divine, traversing the Names and Attributes → Annihilation in Attributes and Essence (Fanāʾ al-Ṣifāt wa al-Dhāt).
Third Journey: From the Divine to the true creation (the Fixed Entities) → Attaining the station of Prophethood.
Fourth Journey: From the Fixed Entities to creation → Vicegerency and guidance of creation.
Additionally, the stages of Proximity through Supererogatory Acts (Qurb al-Nawāfil - annihilation of attributes) and Proximity through Obligatory Acts (Qurb al-Farāʾiḍ - annihilation of essence) are introduced as stages of spiritual perfection.

Conclusion

Wilāyah is a single, unitary reality originating from the Greatest Name, "Allah," and all existent beings benefit from it according to their existential capacity.

The Perfect Human (al-Insān al-Kāmil - the Muḥammadan and ʿAlid Reality) is the complete manifestation of Wilāyah and is identical with the Greatest Name.

The ascending journey of the wayfarer is only possible within the framework of the Divine Law (al-Sharīʿah) and under the guidance of the Divine Friends (Awliyāʾ Allāh).
The arc of descent deals with the gradual manifestation of Wilāyah from the Divine Essence to matter, while the arc of ascent pertains to the return of the wayfarer to the Divine Essence through practical spiritual wayfaring.
Imam Khomeini emphasizes the identity of the Perfect Human with the Greatest Name, not merely a representative relationship.
This research constitutes a novel step in the study of mystical Wilāyah, centered on the thought of Imam Khomeini, and demonstrates that Wilāyah is the axis of existence and the ultimate goal of humanity's journey towards perfection.

پژوهشنامه متین امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی
شاپا چاپی: ۲۴۲۳-۶۴۶۳
شاپا الکترونیکی: ۲۶۷۶-۵۸۸۸
https://matin.ri-khomeini.ac.ir
پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی

ولایت پژوهی امام خمینی (ره) بر پایهٔ هستی‌شناسی عرفانی با تأکید بر مراتب ولایت عرفانی در قوس نزول و صعود هستی

حمید حنائی‌نژاد*[۱] | غلامرضا حسین‌پور[۲]

۱. دکترای عرفان اسلامی و اندیشه امام خمینی، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی، تهران، ایران و مدرس دانشگاه معارف قرآن و عترت اصفهان، اصفهان، ایران.
۲. استادیار گروه عرفان اسلامی و اندیشه امام خمینی، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی، تهران، ایران.

چکیده

مقاله حاضر به بررسی مفهوم ولایت عرفانی از منظر امام خمینی با تمرکز بر مراتب آن در قوس نزول و صعود می‌پردازد. این پژوهش که با روش کتابخانه‌ای و با مطالعه آثار عرفانی امام خمینی انجام‌شده، ضرورت خود را در تبیین نظام هستی‌شناسی عرفانی ولایت با تأکید بر این دو قوس می‌داند که در پژوهش‌های معاصر کمتر بدان پرداخته‌شده است. از نگاه امام خمینی، ولایت، حقیقتی واحد و ظهور اسم اعظم «الله» است که همهٔ موجودات به میزان سعه وجودی خود از آن بهره‌مندند. این حقیقت در قوس نزول از ذات غیب‌الغیوب آغاز شده و در پنج حضرت (احدیت، واحدیت، ارواح، مثال و کون جامع) و مراحلی چون فیض اقدس، اسم اعظم، اعیان ثابته و فیض مقدس تجلی می‌یابد. در قوس صعود، سالک با پیمودن اسفار اربعه عرفانی و گذر از مراتب فنا (فعلی، صفاتی و ذاتی) و قرب (نوافل و فرایض)، به شهود مراتب ولایت و وصول به مقام انسان کامل نائل می‌شود. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که از دیدگاه امام خمینی، انسان کامل (حقیقت محمدیه و علویه) مظهر تام ولایت و عینیت یافته با اسم اعظم است و سیر عرفانی در چارچوب شریعت و تحت هدایت اولیای الهی محقق می‌گردد.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخچه مقاله:
تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۴/۱۲
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۶/۲۲
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۶/۲۸
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۴/۳۰

کلیدواژه‌ها:
ولایت، امام خمینی، عرفان اسلامی، هستی‌شناسی عرفانی، قوس نزول، قوس صعود.

* **نویسنده مسئول:**
h.hanaenejad1355@gmail.com

استناد: حنائی‌نژاد، حمید و حسین‌پور، غلامرضا (۱۴۰۴). ولایت‌پژوهی امام خمینی (ره) بر پایهٔ هستی‌شناسی عرفانی با تأکید بر مراتب ولایت عرفانی در قوس نزول و صعود هستی. *پژوهشنامه متین*، ۲۷ (۱۰۷)، ۱۷-۴۱.
https://doi.org/10.22034/matin.2023.405137.2178

ناشر: پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی. © نویسندگان.

مقدمه

امام خمینی مجتهدی توانا در علوم و معارف اسلامی خصوصاً علم عرفان نظری و صاحب آثاری فاخر در حوزهٔ معرفتی عرفان اسلامی مانند رسالهٔ مصباح الهدایة إلی الخلافة و الولایة، تعلیقات علی شرح فصوص‌الحکم و مصباح الانس، سر الصلوة، آداب الصلوة و ... است. نظام ولایت پژوهی ایشان مبتنی بر درک صحیح از هستی‌شناسی با ذوق عرفانی و مبتنی بر نگاه خاص عارفان محقق در باب مسئلهٔ خداشناسی عرفانی است؛ لذا ابتدا به موضوع ذات غیب الغیوبی اشاره‌شده، سپس هستی‌شناسی عرفانی امام خمینی با لحاظ حضور ذات در مظاهر و حاضر بودن مظاهر نزد حق‌تعالی که عبارت از مراتب حضور و ظهور حضرت حق‌تعالی تحت عنوان عرفانی حضرات خمس است به ترتیب بیان و در انتها به مراتب ولایت در قوس نزول و صعود اشاره می‌شود.

۱. پیشینه پژوهش

مطالعه و تبیین نظام هستی‌شناسی عرفانی و مراتب ولایت از دیدگاه امام خمینی، موضوعی است که در سال‌های اخیر موردتوجه پژوهشگران حوزهٔ عرفان اسلامی قرارگرفته است. با وجود این، پژوهش‌های پیشین عمدتاً به بررسی کلیات اندیشهٔ عرفانی امام خمینی یا مفاهیم پراکندهٔ ولایت پرداخته‌اند و کمتر پژوهشی به‌صورت نظام‌مند و با تمرکز بر ساختار مراتب ولایت در دو قوس نزول و صعود، بر پایهٔ هستی‌شناسی عرفانی ایشان انجام شده است.

در ادامه، مهم‌ترین پژوهش‌های مرتبط با این موضوع به‌اختصار مرور می‌شوند:

طباطبایی و شریعتی (۱۳۹۱) در مقاله‌ای با عنوان «توحید شهودی از منظر امام خمینی» به بررسی سیر و سلوک عرفانی و مراحل کشف و شهود از دیدگاه ایشان پرداخته‌اند. آن‌ها قوس نزول را با تجلی حق و کمال «جلا» و قوس صعود را با شهود سالک و کمال «استجلا» مرتبط دانسته‌اند. اگرچه این مقاله به هستی‌شناسی و مراحل تجلی اشاره دارد، اما تمرکز اصلی آن بر توحید شهودی است و نظام مراتب ولایت را در این دو قوس به‌صورت مبسوط تحلیل نکرده است.

غروی و محسنی (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان «ولایت تکوینی انسان سالک در

قرآن با تأکید بر آرای امام خمینی»، به تبیین مفهوم عام ولایت و مراحل قرب نوافل و فرایض از منظر امام خمینی پرداخته‌اند. آن‌ها ولایت را حقیقتی عام دانسته که مختص فرد خاصی نیست و وصول به آن را از طریق عبودیت ممکن می‌شمارند. این تحقیق بیشتر بر جنبهٔ عملی و سلوکی ولایت تأکید دارد و کمتر به مبانی هستی‌شناختی و تبیین مراتب نزولی آن پرداخته است.

حسین‌پور (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان «نمود ذوق عرفانی امام خمینی در حضرات خمس»، به تحلیل نظام پنج حضرت از دیدگاه امام خمینی پرداخته و جایگاه هر حضرت را در مراتب ظهور توضیح داده است. این مقاله نقش مهمی در تبیین مبانی هستی‌شناختی اندیشهٔ امام خمینی دارد و زمینهٔ مناسبی برای فهم مراتب ولایت در قوس نزول فراهم می‌کند، اما خود موضوع ولایت و مراتب آن در قوس صعود، محور اصلی آن نبوده است.

کاظم خانی و ظفرنوایی (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان «تجلی ولایت خلیفه‌الله از منظر عرفانی امام خمینی»، به بررسی مقامات انسان کامل به‌عنوان مظهر تام ولایت پرداخته‌اند. آن‌ها مصادیق انسان کامل را انبیا و اولیای الهی، به‌ویژه ائمهٔ معصومین(ع) دانسته‌اند. این تحقیق بر جنبهٔ خلیفةاللهی ولایت و مصادیق آن متمرکز است؛ اما سیر نظام‌مند مراتب ولایت از غیب الغیوب تا عالم ماده و سپس بازگشت سالک را در قالب اسفار اربعه به‌صورت جامع پوشش نداده است.

با وجود ارزشمندی پژوهش‌های پیشین، خلأ اصلی در فقدان پژوهشی است که با رویکردی نظام‌مند، «هستی‌شناسی عرفانی امام خمینی» را به‌عنوان زیربنا قرار داده و به تبیین «ساختار مراتب ولایت» در هر دو حوزهٔ «قوس نزول» (از ذات تا خلق) و «قوس صعود» (از خلق تا ذات) بپردازد. مقالهٔ حاضر درصدد است تا با تمرکز بر آثار عرفانی امام خمینی، این نظام را به‌طور کامل ترسیم کرده و نشان دهد که چگونه حقیقت واحدهٔ ولایت در مراحل مختلف نزول تجلی می‌یابد و سپس سالک چگونه در مسیر صعود، با پیمودن اسفار اربعه و گذر از مراتب فنا و قرب، به شهود این مراتب و وصول به مقام انسان کامل نائل می‌گردد. این نگاه جامع و ساختاریافته به ولایت در دو قوس نزول و صعود، گامی نو در حوزهٔ ولایت‌پژوهی عرفانی با محوریت اندیشهٔ امام خمینی محسوب می‌شود.

۲.ضرورت و روش پژوهش

از برجسته‌ترین موضوعات عرفانی که در دوران گذشته تاکنون با اندیشه‌های عارفانهٔ عارفان مسلمان آغازشده و از زمان صدرالمتألهین به بعد با رویکرد عرفانی و فلسفی پیوندی نسبتاً عمیق خورده؛ اندیشهٔ ولایت عرفانی است. بررسی هستی‌شناسی عرفانی، متکی و ناظر بر متون دینی به‌عنوان مقدمهٔ کلیدی در شناخت عرفانی از ولایت، در منظومهٔ ولایت‌شناسی امام خمینی عنوان شده است. ازجمله اهداف و ضرورت‌هایی که در این پژوهش عرفانی موردتوجه قرارگرفته، مطالعه و بررسی ولایت پژوهی امام خمینی با جستاری بر کتاب‌ها و خصوصاً آثار عرفانی ایشان برای استنباط و فهم ولایت عرفانی به‌عنوان حقیقتی مرتبط با مظاهر حق‌تعالی در قالب آشنایی با حضرات خمس و ظهور حق‌تعالی در دو قوس نزول و صعود ذیل معرفی مراتب ولایت در قوس نزول و صعود است که باوجود پژوهش‌های محققان معاصر تحت مقولهٔ درآمدی بر ولایت‌شناسی امام خمینی، بر پایهٔ هستی‌شناسی عرفانی با تأکید بر مراتب ولایت در قوس نزول و صعود بیان‌نشده است؛ لذا در راستای آشنا شدن اصطلاح ولایت در اندیشهٔ امام خمینی لازم دیده شد تا با مطالعات به روش کتابخانه‌ای درزمینهٔ ولایت‌شناسی امام خمینی باهدف تبیین ولایت در قوس نزول و صعود، به این مهم اشاره شود.

۳.معانی واژهٔ ولایت

ولایت به فتحهٔ واو مصدر و به کسرهٔ واو اسم است (زبیدی، ۱۴۱۴، ج ۲۰، ص. ۳۱۰). وِلایت به معنای یاری‌کردن و وَلایت در معنای سرپرستی به‌کاررفته، همچنین نقل‌شده وِلایت و وَلایت، حقیقتش همان سرپرستی است (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴، ج ۴، ص. ۴۸۹)؛ اما برخی ولایت را با فتحه و کسرهٔ واو به معنای یاری‌کردن می‌دانند (مصطفوی ۱۴۳۰، ج ۱۳، ص. ۲۲۴). ابن اثیر معنای اصلی ولایت را مقید به سه قید کرده که معنای ولایت در صورت اجتماع این قیود محقق می‌گردد، این قیود عبارتند از: تدبیر، قدرت بر اعمال تدبیر و فعلیت آن (ابن اثیر، ۱۳۶۷، ج ۵، ص. ۲۲۷). ولایت با استعمال فتحهٔ واو به معنای بیعت کردن است (فراهیدی، ۱۴۰۹، ج۸، ص. ۳۶۵). وِلایت با استعمال کسرهٔ واو در نزد برخی از اهالی لغت به معنای سلطنت و امارت است (ابن درید، ۱۹۸۸، ج ۱، ص. ۲۴۶؛ جوهری، ۱۳۷۶، ج ۶، ص. ۲۵۳۰؛

ازهری، ۱۴۲۱، ج ۱۵، ص. ۳۲۳؛ حمیری، ۱۴۲۰، ج ۱۱، ص. ۷۲۸۵؛ ابن اثیر، ۱۳۶۷، ج ۵، ص. ۲۲۸؛ ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۱۵، ص. ۴۰۷؛ زبیدی، ۱۴۱۴، ج ۲۰، ص. ۳۱۰). طریحی معتقد است هر دو لغت ولایت (با فتحه و کسرهٔ واو) به معنای دولت، سلطنت و امارت است (طریحی، ۱۳۷۵، ج ۱، ص. ۴۵۵). فراء نیز ولایت با فتحهٔ واو را در آیهٔ «إِنَّ الَّذينَ آمَنُوا وَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ فی سَبیلِ اللَّهِ وَ الَّذینَ آوَوْا وَ نَصَرُوا أُولئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِیاءُ بَعْضٍ وَ الَّذینَ آمَنُوا وَ لَمْ یهاجِرُوا ما لَكُمْ مِنْ وَلایَتِهِمْ مِنْ شَیءٍ حَتَّی یهاجِرُوا» (انفال: ۷۲) برخلاف معنی غالب آن که یاری کردن است، به معنی ارث‌ومیراث دانسته است (فراء، ۱۹۸۰، ج ۱، صص. ۴۱۹-۴۱۸)؛ اما با وجود این معانی برای ولایت با توجه به این که ریشهٔ واژهٔ ولایت، الوَلْی[1] و ام المعانی آن قرب است؛ لذا بازگشت معانی ولایت مانند یاری کردن، سرپرستی، تدبیر، بیعت کردن، سلطنت و میراث نیز به قرب بازگشته و این معانی نیز حمل بر لوازم معنایی قرب می‌شوند.

۴.سیر ولایت پژوهی از منظر عرفانی

از منظر عرفانی ولایت به دو قسم عامه و خاصه تقسیم‌شده و کسانی که به خدا ایمان‌دارند و عمل صالح انجام می‌دهند و پیامبران را تأیید می‌نمایند دارای ولایت عامه بوده، ولی برگزیدگان خدا ولایت خاصه دارند (ترمذی، ۱۴۲۲، ص. ۱۱۲). البته هُجویری برخلاف ترمذی از سیر در اسما سخن نگفته؛ اما مانند سایر عرفا ولایت تکوینی را همان تصرف‌های تکوینی اولیای الهی می‌داند (رحیمی، ۱۳۹۳، ص.۸۶). کمال ولایت نیز ازنظر بقلی شیرازی رهایی از آفات نفس و رسیدن به امنیت است و ولایت عارف اتصاف به خلق حق است (روزبهان بقلی، ۱۴۲۶، ص. ۹۳).

ولایت ازنظر محی‌الدین نیز محیط عامه و دایرهٔ کبرا بوده و هرکسی را که خدا اراده می‌کند به‌عنوان ولی انتخاب می‌کند، وی معتقد است که نبوت و رسالت نیز از احکام ولایت هستند (ابن عربی، بی‌تا، ج۲، ص. ۲۵۶). وی ولایت را مانند فلکی می‌داند که بر تمام

---

۱. برای واژهٔ الوَلْی چهار معنا ذکرشده: قرب، باران بهاری که در ربیع الأول می‌بارد (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴، ج ۴، ص. ۴۹۳) بارانی که بعد از باران می‌آید (معروف به باران وَسْمِیّ) و قرار گرفتن یک شیء در کنار شیئی دیگر به‌گونه‌ای که فاصله‌ای بین آن دو نباشد (فیومی، ۱۴۱۴، ص. ۶۷۲؛ مصطفوی، ۱۴۳۰، ج ۱۳، ص. ۲۲۴) درنهایت تمام معانی مذکور به معنای اول (قرب) حمل می‌شوند.

هستی احاطه دارد و نبوت و رسالت را احاطه کرده و تا عالم باقی است، ولایت نیز باقی است. همچنین حق‌تعالی به اسم نبی و رسول نامیده نشده؛ اما به اسم ولی نامیده شده و این اسم بر بندگان خدا جاری است (ابن عربی، ۱۹۴۶، ج ۱، صص. ۱۳۵-۱۳۴).

نسفی نیز در باب ولایت‌شناسی سخنان بسیاری دارد، وی معتقد است که ولایت دو معنی نزدیکی و محبت داشته که اشاره به مقام قرب و دوستی می‌کند، ولی ابتدا مقام قرب تحقق یافته و چون محبتِ بی‌قرب امکان ندارد؛ لذا مقام محبت بعدازآن است و چون قرب همان معرفت است، پس اگر معرفت کسی بیشتر شود چون قرب او زیاد است در این صورت محبتش نیز زیادتر است (نسفی، ۱۳۸۶، ص. ۷۹).

خلاصه اینکه ولایت عبارت از تصرف در خلق، بعد از فنای اولیا در حق و بقای آن‌ها به او بوده و چیزی جز باطن نبوت نیست که ظاهر نبوت خبر دادن و باطن آن تصرف در نفوس به سبب اجرای احکام ویژهٔ آن‌هاست و چون نبوت از جهت انبیا ختم شده و پیامبری بعد از رسول‌الله(ص) نیست، ولایت که عبارت از تصرف در نفوس تا ابد است باقی می‌ماند (آملی، ۱۴۲۲، ج ۳، ص. ۲۷۵). بعضی متأخرین معتقدند که ولایت از اوصاف ذاتی حق به شمار رفته و آیهٔ «وَ هُوَ الْوَلِی الْحَمیدُ»(شوری: ۲۸) نیز به این موضوع اشاره دارد، ولایت صفتی عام و شامل همهٔ ماسوی الله است و چون ولایت از الوهیت مخفی‌تر است، پس ولایت باطن الوهیت است و الوهیت باطن حقیقت محمدیه و ولایت باطن حقیقت محمدیه است و حقیقت محمدیه صورت ولایت و الوهیت است و ظاهر عین باطن و باطن عین ظاهر است، نتیجه اینکه حقیقت محمدیه همان ولایت مطلقه الهی است که به اوصاف کمال و جمال حضرت حق ظاهر گشته است (قمشه‌ای، ۱۳۷۸، صص. ۱۱۸-۱۱۷).

۵. ولایت عرفانی از منظر امام خمینی

ولایت ازنظر امام خمینی ظهور الوهیت است و موجودات به لحاظ اینکه از سنخ وجودند، درواقع از حقیقت الوهیت و ظهور آن یعنی ولایت بهره‌مند هستند (امام خمینی، ۱۳۷۰، ص. ۱۴۱). ایشان در مصباح الهدایه اولین تجلی فیض اقدس را که اسم الله است حقیقت ولایت می‌داند (امام خمینی، ۱۳۹۵، ص. ۷۲). با توجه به‌نظام عرفانی امام خمینی، فیض اقدس دارای دو تجلی است و اولین تجلی فیض اقدس ازنظر ایشان اسم الله و حقیقت ولایت است که

ایــن حقیقت با توجه به جایــگاه غیبی آن به‌هیچ‌عنوان هیئت روحانی نــدارد؛ اما با توجه به جایگاه ظهورش به شکل کره‌هایی هستند که برخی بر برخی دیگر احاطه دارند (امام خمینی، ۱۳۹۵، ص. ۷۲). از میان معانی ولایت بیشــتر به دو معنای ویژه آن‌که تصرف و دیگری قرب اســت اشــاره شــده (امام خمینی، ۱۳۹۵، ص. ۲۲). به این صورت که ولیّ انســان نابالغ مطابق مصلحت در امورش تصرف می‌کند و ولیّ یک کشــور نیز بر اســاس مصلحت آن کشــور تصــرف می‌کنــد (امــام خمینــی، ۱۴۱۰، ج ۱، ص. ۳۳۲)؛ اما معنای دوم یعنی قرب، بیشــتر در خصوص ولایت عرفانی استعمال شده و موردتوجه این پژوهش است، به‌عنوان نمونه می‌توان گفت که ولایت فیض اقدس و تجلیات آن، حقایقی نزدیک به‌حق هستند و حقیقت ولایت، ظهــور الوهیت و اصل وجود و کمال آن بوده و هــر موجودی که بهره‌ای از وجود دارد، از حقیقت ولایت نیز بهره برده اســت، شاه‌آبادی شــهادت به ولایت را منطوی در شهادت به رسالت دانسته؛ اما شاگرد وی علاوه بر آن معتقد است که در شهادت به الوهیت شهادت به رسالت و ولایت منطوی و در شهادت به رسالت شهادت به الوهیت و ولایت نیز وجود دارد، چنانچه در شــهادت به ولایت شــهادت به الوهیت و رسالت نیز موجود است (ر. ک. به: امام خمینــی، ۱۳۷۰، ص. ۱۴۱). در این دیدگاه می‌تــوان ادعا نمود که همهٔ موجودات عالم به دلیل اینکه از نعمت وجود الهی استفاده کرده‌اند؛ لذا از ولایت نیز متنعم هستند و درنهایت ولایت تنها وجود یک نســبت میان خداوند و موجودات نیســت؛ زیرا نظام عرفانی ایشان مبتنی بر شــناخت حضرات خمس و عوالم آن‌هاست که ظهور حقیقت اسم الله و الوهیت حق‌تعالی به نام ولایت حق و مراتب ولایت با مفهوم ویژهٔ قرب است.

۶. ذات غیب الغیوبی ازنظر امام خمینی

قبل از شرح هستی‌شناسی عرفانی و مراتب ولایت (ظهور وجود)، ابتدا اشاره‌ای به ذات غیب الغیوبی[1] و ســپس جلوه‌های آن (ذات به لحاظ اعتبارات) می‌شــود. ازنظر امام خمینی ذات

۱. «اعتبار ذات من حیث هی که به‌حسب این اعتبار ذات مجهول مطلق و هیچ اسم‌ورسمی از برای او نیست و دست آمال عرفا و آرزوی اصحاب قلوب و اولیا از آن کوتاه است؛ و گاهی از آن در لسان ارباب معرفت به «عنقای مغرب» تعبیر شده... و گاهی تعبیر به «عماء» یا «عمی» شده... و گاهی تعبیر به «غیب الغیوب» و «غیب مطلق» و غیر اینها شده است» (امام خمینی، ۱۳۸۲، ص. ۶۲۴).

غیب الغیوبی لا اسم و لا رسم بوده و با موجودات تباین کلی دارد، مراد از تباین بالذات تباین بین حق و موجودات در مقام ذات آن‌هاست (امام خمینی، ۱۳۹۵، ص. ۴۵). ذات غیب الغیوبی همان کنز مخفی (مقام غیب احدیت و هویت مطلقه) است و ازنظر امام خمینی پنهان بوده و معروف کسی نیست (امام خمینی، ۱۳۹۱، ص. ۱۶۷). امام نیز از ذات غیب الغیوبی خداوند به هویت غیبی احدی، عنقای مغرب، پنهان در غیب هویت و حقیقت مخفی تحت سراپرده‌های نوری و حجاب‌های ظلمانی (کنز مخفی) یادکرده‌اند.

۷. حضرات خمس عرفانی ازنظر امام خمینی

۷-۱. حضرت اول

امام خمینی برخلاف قیصری[۱] که واحدیت را اولین حضرت دانسته، نظر وی را موافق با ذوق عرفانی عارفان دیگر[۲] ندانسته؛ بلکه احدیت را اولین حضرت حق محسوب نموده است (ر. ک. به: امام خمینی، ۱۴۰۶، ص. ۳۲) عالَمِ این حضرت، سر وجودی هر موجود و دارای یک رابطهٔ غیبی با حضرت احدیت است که کسی از این رابطهٔ پنهان اطلاع ندارد که در غیب حق بوده و حاصل ارتباط بین اسمای مستأثره و مظاهر مستأثره است و این سرّ وجودی اعم از سرّ وجودی علمی اسمایی و عینی وجودی است (امام خمینی، ۱۴۰۶، ص. ۳۲). هر موجودی، بنا به سعهٔ وجودی خود به نحو مستقیم، با حضرت احدیت مرتبط است (خمینی، ۱۳۹۴، ج ۲، ص. ۱۱۸). قابل‌ذکر است که هرگاه سخن از غیب به‌طور مطلق به میان آمده منظور امام خمینی حقیقت وجودی است که اسم، رسم و اشاره ندارد؛ ولی اگر غیب احدی مطرح شود مراد ایشان حضرت احدیت است (ر. ک. به: امام خمینی، ۱۴۰۶، صص. ۲۵-۲۴).

---

۱. قیصری بر این عقیده است که اولین حضرت الهی غیب مطلق است که عالم اعیان ثابته عالم آن حضرت است (قیصری، ۱۳۷۵، ص.۹۰).

۲. عارفانی مانند جامی و فرغانی تعین اول (احدیت) را حضرت اول می‌دانند (جامی، ۱۳۷۰، صص.۳۱-۳۰؛ فرغانی، ۱۳۷۹، صص. ۱۴۴-۱۴۳).

۷-۲. حضرت دوم

دومین حضرت شهادت مطلق و عالم آن اعیان در حضرت علمی و عینی است (امام خمینی، ۱۴۰۶، ص. ۳۲). در مورد دومین حضرت در ذوق عرفانی امام خمینی دو صورت وجود دارد: یا شهادت مطلق در مقابل غیب مطلق (احدیت اسمای ذاتی) است (که در تقسیمات ایشان در قالب حضرت اول وجود دارد)، در این فرض منظور از شهادت مطلق همان حضرت واحدیت است، یا شهادت مطلق در مقابل غیب مطلق (ذات غیب الغیوبی) است؛ لذا منظور از شهادت مطلق احدیت و واحدیت است؛ ولی به دلیل اینکه احدیت به‌عنوان قسم اول ذکرشده، پس منظور از شهادت مطلق منحصر در واحدیت می‌شود و دومین فرض تقابل شهادت مطلق نمی‌تواند موردپذیرش واقع شود. واحدیت به‌عنوان دومین تجلی وجود پس از احدیت معرفی‌شده؛ لذا شهادت مطلق، تجلی دوم به احدیت جمع تمامی حقائق اسما و صفات و مقام اسم الله اعظم که رب انسان کامل و تجلی علمی که تمام کثرات را به‌صورت اسمائی در خود داشته همان مقام واحدیت است. ازنظر امام خمینی اسما در حضرت واحدیت مفاتیح غیبی هستند (امام خمینی، ۱۴۰۶، ص. ۲۴).

۷-۳. حضرت سوم

سومین حضرت، غیب مضاف و نزدیک به غیب مطلق، وجههٔ غیبی اسما یا حضرت ارواح است که عالم آن وجههٔ غیبی اعیان یا عقول و نفوس است (امام خمینی، ۱۴۰۶، صص. ۳۳-۳۲). درواقع امام خمینی مظهریت عالم ارواح را برای اسم ظاهر و باطن دو قسم دانسته که یکی نزدیک‌تر به غیب و دیگری نزدیک‌تر به شهادت است، یعنی برخی موجودات عالم ارواح (عقول) به غیب نزدیک‌تر و برخی دیگر از موجودات عالم ارواح (نفوس)، به شهادت نزدیک‌ترند (ر. ک. به: خمینی، ۱۳۹۴، ج ۱، ص. ۵۲۲).

۷-۴. حضرت چهارم

حضرت چهارم نزدیک به شهادت است و عالم آن، عالم ملکوت اسفل است (ر. ک. به: امام خمینی، ۱۴۰۶، ص. ۳۳). این حضرت چهرهٔ ظاهر اسمایی و عالم آن نیز ملکوت اسفل است؛ زیرا نسبت به عالم مُلک یا ناسوت، غیب است و به حضرت شهادت مطلق نزدیک است (خمینی، ۱۳۹۴، ج ۱، ص. ۵۲۲). به نظر می‌رسد با توجه به اینکه امام خمینی نام سومین

حضرت را غیب مضاف نهاد شاید بهتر بود برای عدم تکرار این اسم (غیب مضاف) و اطلاق مکرر آن به حضرت چهارم، اسم حضرت چهارم را با توجه به اینکه به شهادت مطلق نزدیک‌تر است، شهادت مضاف انتخاب می‌کرد. به‌هرحال مشاهدهٔ تصاویر غیبی در این حضرت با جدا شدن نفس از طبیعت و بازگشت او به عالم غیب، گاهی در خواب که روح از توجه به امور جسمانی در حال استراحت است رخ‌داده و سالک حقایق غیبی را مشاهده می‌کند، آنگاه واقعیت مشاهده‌شده برحسب عادات نفس نمایان می‌گردد که نیاز به تعبیر دارد و گاهی مشاهدات مثالی در بیداری است؛ اما انبیا حقایق را برحسب اختیار خود بازنمایی کرده و از عالم مثال، آن‌ها را برای رهایی زندانیان عالم ملک به پایین می‌آورند، پس فرشتگان در عالم مثال و ملک انبیا با توجه به درجه و قوت روحانیت آن‌ها نازل می‌شوند، البته این مطلب به نظر امام خمینی منافاتی با ضعف بدنی انبیا در هنگام نزول فرشته ندارد؛ زیرا قوهٔ روحانیت آن‌ها جنبه‌ای ولایی از ناحیهٔ الهی است (ر. ک. به: امام خمینی، ۱۴۰۶، صص. ۳۷-۳۶).

۵-۷. حضرت پنجم

پنجمین حضرت احدیت جمع اسمای غیبی و شهادتی و عالم آن نیز کون جامع است (امام خمینی، ۱۴۰۶، ص. ۳۳). هر موجودی یک جهت ربوبی دارد که حضور حضرت ربوبی در آن موجود است و مظاهر در ظهور ربوبیت متفاوت هستند به‌عنوان نمونه مظهری ربوبیتی مقیده را ظاهر نموده و مظهر اتم احمدی به‌عنوان مظهری دیگر، علاوه بر آنکه ربوبیتی مطلقه را ظاهر کرده و صاحب خلافت کلیهٔ الهیه ازلی و ابدی شده، تمام دایرهٔ خلافت و ولایت از مظاهر خلافت کبرای مظهر احمدی هستند (ر.ک. به: امام خمینی، ۱۴۰۶، ص. ۴۰-۳۸). امام خمینی انسان کامل را آیینه شهود حضرت حق می‌داند، انسان کامل همچنان که حق نماست، آیینه شهود تمام عالم هستی نیز به شمار رفته (امام خمینی، ۱۴۰۶، صص. ۶۰-۵۹) و فیوضات عالم بالا را حفظ کرده و به عوالم پایین فیض می‌رساند، پیغمبر از دید امام خمینی جامع الکلم و کاملترین موجود بین موجودات ممکنه است (اردبیلی، ۱۳۸۱، ج ۲، ص. ۳۵۴). ظاهراً در نظر امام اسم اعظم با انسان کامل

رابطه عینیت داشته و با نظر دیگر عرفا که قائل به نسبت مظهریت هستند اختلاف دارد. اسم اعظم و انسان کامل ازنظر ایشان دارای احدیت جمع تعینات است (امام خمینی، ۱۴۰۶، ص. ۳۱).

۸. مراتب ولایت عرفانی در قوس نزول

۸-۱. فیض اقدس

امام خمینی نخستین خلافت را برای ذات غیب‌الغیوبی متعلق به فیض اقدس دانسته است و خلافت فیض اقدس را رب ولایت علوی می‌داند که این ولایت نیز با حقیقت خلافت محمدیه در نشئهٔ عقول و مادون از عقول متحد است به‌عبارت‌دیگر، فیض اقدس از مقام احدیت سرچشمه گرفته و موجب ایجاد اعیان ثابته می‌شود (ر. ک. به: امام خمینی، ۱۳۹۱، ص. ۱۶۶). از دیدگاه امام راحل تجلیات فیض اقدس شامل ظهور اسم اعظم الله در حضرت واحدیت و ظهور اعیان ثابته به الوهیت در حضرت علمی است، همچنین فیض اقدس بدون واسطه در حضرت اعیان ثابته تجلی نکرده بلکه واسطهٔ آن اسم الله است و مفاتیح غیب نیز در این مرتبه وجود دارند (ر. ک. به: امام خمینی، ۱۳۹۵، ص. ۶۹).

۸-۲. اسم اعظم الله و اسما

اسما نشانه‌های حق‌تعالی بوده و الفاظی که به صفتی از صفات حق‌تعالی اشاره می‌شود، مانند علیم و قادر که بیان‌کنندهٔ علم و قدرت حق‌تعالی است در حقیقت اسم الاسم است؛ و اسم موجودی است که این صفت را دارا بوده و لفظ آن را حکایت می‌کند. با توجه به توضیح بالا اسم اعظم عبارت از آن علامتی است که نشان‌دهندهٔ تمام کمالات حق‌تعالی و موجودی است که دارای کمالات حق‌تعالی است؛ اما به دلیل ممکن‌الوجود بودنش کمال را با نقض امکانی داراست. اسم اعظم مظهر کامل خداوند است. باید توجه داشت در زبان اهل عرفان گاهی برتری اسم اعظم نسبی و زمانی برترین اسم است که از آن به اسم اعظم الله تعبیر می‌شود (امام خمینی، ۱۳۹۱، صص. ۱۵۶-۱۵۵).

۸-۳. اعیان ثابته و عین ثابت انسان کامل

اعیان ثابته ظهور اسمای الهی و تحقق علمی اشیا در واحدیت و به اعتبار دیگری

ارواح اعیان خارجی است (امام خمینی، ۱۳۹۱، ص. ۱۵۶). عارفان در مورد اعیان ثابته معتقدند که هر یك از اسمای الهی در واحدیت صورتی تابع تجلی به فیض اقدس در حضرت علمی دارد که به‌واسطهٔ حب ذاتی و طلب مفاتیح غیب به آن صورت عین ثابت می‌گویند، فیض اقدس با تجلی خودش اعیان ثابته را محقق می‌کند (امام خمینی، ۱۳۸۲، ص. ۶۳۴). امام در این مقام در تعلیقه‌ای مختصر به تعریف قیصری در مورد اعیان ثابته که گفته «الماهیات وجودات خاصة علمیة» ایراد گرفته است (امام خمینی، ۱۳۷۶، مقدمه، صص. ۴۵-۴۴). همچنین معتقدند که اعیان ثابته در حضرت علمی وجود نداشته و تحقق آن‌ها فقط ثبوتی است (امام خمینی، ۱۳۷۶، ص. ۵۱). ایشان اعیان ثابته را تشبیه به انوار ضعیف نموده که تحت حیطهٔ ظهور نور حق، ظهوری برای آن نیست (امام خمینی، ۱۳۷۶، مقدمه، ص. ۴۵) و عین ثابتِ انسان کامل را مظهر اسم الله اعظم می‌دانند که اعیان ثابتهٔ سایر موجودات در سایهٔ آن در واحدیت و عالَم اعیان ثابته محقق شده و لوازم این اعیان ثابته نیز در عالَم خارج از علم، تحقق خارجی یافته است. پس اعیان دایرهٔ وجود مظهر عین انسان کامل در عالم اعیان است و جمیع موجودات مظاهر جمال و جلال او در عالم ظهور هستند. از این‌جهت، هر نقص که در عالم واقع شود و هر ذنبی که از مظاهر بروز کند، چه ذنوب تکوینی یا تشریعی باشد، به حکم ظاهر و مظهر به ظاهر منسوب است حقیقتا و بی‌شائبهٔ مجاز (ر. ک. به: امام خمینی، ۱۳۸۲، ص. ۳۳۹-۳۳۸).

امام سپس ذیل قول خداوند که فرموده: «إِنّا فَتَحْنا لَكَ فَتْحاً مُبِيناً. لِيَغْفِرَ لَكَ اَللّهُ ما تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَ ما تَأَخَّرَ» (فتح: ۲-۱) با استناد به حدیثی از نبی گرامی، آیات مبارکه سورهٔ فتح را با مشرب عرفانی خویش مورد دقت قرار می‌دهند.

در حدیث مذکور نقل شده که اگر رسول اکرم(ص) به منزلهٔ ساقهٔ درختی در نظر گرفته شوند، ائمهٔ هدی علیهم السلام به‌منزلهٔ شاخه‌های آن درخت و شیعیان به‌منزلهٔ برگ‌های آن درخت هستند[1]، در ادامه امام معتقدند زینت و زیبایی شجرهٔ طیبهٔ ولایت، شیعیان هستند و

۱. «سألت أبا جعفر(ع) عن قول الله عزوجل: «كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُها ثابِتٌ وَ فَرْعُها فِي السَّماءِ تُؤْتِي أُكُلَها كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّها» قال: أما الشجرة فرسول الله(ص) و فرعها علی(ع) و غصن الشجرة فاطمة بنت رسول‌الله(ص) و

هر یك از مظاهر که نقصانی یابد، در این درخت طیبه نیز نقصان ظاهر می‌گردد؛ و حق‌تعالی به رحمت و غفرانش رحمت بر نبی اکرم فرموده، می‌فرماید آنچه گناه است از پیشینیان و آنچه پس از این گناهی واقع شود، تحت مغفرت تامه واقع می‌گردد[1].

۸-۴. فیض مقدس

فیض مقدس یا مشیت مطلقه از سویی در تمام مراتب مادونش تصرف کرده و از سوی دیگر نیز به حضرت حق قرب دارد، در شرح مقام ولایت فیض مقدس گفته‌شده آن فیضی است که از مقام واحدیت سرچشمه گرفته و موجب تحقق اعیان در عالم خارج از صقع ربوبی می‌شود (ر. ک. به: امام خمینی ۱۳۹۱، ص. ۱۶۶). همچنین آشتیانی معتقد است که امام فیض مقدس را نفس امر و عین ظهور حق می‌داند و جهت غیریت لازمهٔ علیت را از آن نفی کرده است (امام خمینی، ۱۳۷۶، ص. ۱۳۳). نظر امام در مورد مشیت مطلقه همان روحانیت روح رسول‌الله(ص) و علی بن ابی‌طالب(ع) است (ر. ک. به: امام خمینی، ۱۳۷۶، ص. ۶۱).

۸-۵. حقیقت عقلی

حقیقت عقلی یا عالم عقلی که از نشئات غیبی عالم عینی است (ر. ک. به: امام خمینی ۱۳۷۶: ۷۸). از سویی در تمام مراتب ملکوت و ملک تصرف کرده و از سوی دیگر قرب به حق دارد و اولین تعین و نزدیک‌ترین مخلوق به فیض مقدس و دارای خصوصیات آن است و از جهت مقدم بودن بر تعینات دیگرِ فیض مقدس، تقدم دهری دارد، هرچند تقدم خود فیض مقدس بر تعیناتش، از سنخ تقدم حقانی[2] است، همچنین امام خمینی از حقیقت عقلی یا عقل اول به اولین مقام خلقی پیامبر و اهل‌بیت به تعین روحانیت تعبیر نموده و مراد از روحانیت همان مقام روحانی آن بزرگواران یعنی مشیت مطلقه یا فیض مقدس است (ر.ک.

ثمرها أولادها(ع) و ورقها شیعتنا ...» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۲۴، ص. ۱۳۸).

۱. اشاره به آیات: «لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ ما تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَ ما تَأَخَّرَ وَ يُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَ يَهْدِيَكَ صِراطاً مُسْتَقيماً وَ يَنْصُرَكَ اللَّهُ نَصْراً عَزيزاً»؛ تا خداوند از گناه گذشته و آینده تو درگذرد و نعمت خود را بر تو تمام گرداند و تو را به راهی راست هدایت کند و تو را به نصرتی ارجمند یاری نماید (فتح: ۳-۲).

۲. این سنخ از تقدم را صدرالمتألهین اضافه کرده است (ملاصدرا، ۱۳۶۸، ج ۳، صص. ۲۵۸-۲۵۷).

به: امام خمینی، ۱۳۷۶، صص. ۶۱-۵۹). یکی دیگر از خصوصیات حقیقت عقلی این است که برای پرستش بندگان از ناحیهٔ خدا در همهٔ مخلوقات عوالم مادون خود نفوذ کرده بلکه آن‌ها را ظاهر و در حد ظرفیت به عالم اسرار هدایت نموده است؛ لذا اگر این حقیقت عقلی وجود نداشت حق‌تعالی مورد پرستش واقع نمی‌گردید (امام خمینی، ۱۳۷۶، ص. ۷۰).

۶-۸. ولایت در عالم ماده

امام خمینـــی در انتهای بحث مراتب ولایـــت در قوس نزول، ولایت مطلقـــهٔ امیرالمؤمنین را به‌عنوان باطن خلافت کلیه مطرح کرده و با اســـتناد به قول ایشـــان که فرموده: «کنت مـــع الأنبیاء باطناً و مع رســـول اللّه ظاهراً»[۱]، همراهی امیرالمؤمنیـــن را با جمیع انبیای الهی از ثمرات ولایت شـــمرده و بر این اعتقاد اســـت که امیرالمؤمنین با ولایت مطلقه و معیت قیومی که ظل معیت قیومی حق است همراه اشیا بوده و در اشیا حضور و سریان داشته و در انتها تخصیص انبا را در روایت مذکور حمل بر افضلیت ولایت انبیا بر غیر ایشان کرده است (امام خمینی، ۱۳۷۶، صص. ۸۴-۸۳).

۹. مراتب ولایت عرفانی در قوس صعود

۱-۹. ولایت بر اساس اسفار اربعهٔ عرفانی ازنظر امام خمینی

۱-۱-۹. سفر اول

ســـالك چون در عالم دنیا قرار دارد و در حجاب‌های طبیعت و نفس گرفتار اســـت، وقتی شروع به سیر می‌کند، آغاز سفرش از خلق شروع شده و از حجاب‌های خلقی می‌گذرد تا آنکه حق بر او جلوه کرده و فعل حق را مشـــاهده و افعال را در فعل حق مستهلك می‌بیند

---

۱. منبع این حدیث در کتب روایی پیدا نشد؛ اما نویسنده کتاب *قدسیات* گفته در مورد روایت «إِنَّ اللَّهَ بَعَثَ عَلِیّاً مَعَ الْأَنْبِیَاءِ بَاطِناً وَ بَعَثَهُ مَعَكَ»، عالمان سنّی چنین گفته‌اند که جبرئیل به پیامبر(ص) فرمود: خداوند علی را در باطن همهٔ پیامبران همراه نمود؛ ولی همراهی علی با تو آشکار گردید (جزایری، ۱۴۰۱، ص. ۹۱) و روایت «کنت مع الانبیاء سرّاً و معی جهراً» را در کتاب *مظهر العجائب و مظهر الاسرار* یافتم هرچند در کتاب‌های روایی ندیدم؛ اما درمجموع هر سه روایت از مضمون واحدی حکایت می‌کنند (عطار نیشابوری، ۱۳۲۳، ص. ۱۶۲).

و حـق به وجود افعالی بر وی ظاهر و او حقانی شـده و در این مرتبه برای سـالک فنای افعال در فعل حق محقق گردیده و انتهای این سفر با سفر دوم آغاز می‌گردد (امام خمینی، ۱۳۹۱، ص. ۱۵۴). سـفر اول از خلق به حق مقید (فیض مقدس) و کشـف وجه حق محقق می‌شـود، در انتهای این سفر سـالک تمامی خلق را ظهور حق و آیات او می‌بیند (ر. ک. به: امام خمینی، ۱۳۷۶، ص. ۸۸).

۹-۱-۲. سفر دوم

سـفر دوم سـالك در حق و از مرتبهٔ فعل حق به‌مراتب دیگر که سـیر در اسما و صفات حق اسـت با عبور از اسـما و صفات به فنای اسـما و صفات در ذات حق رسـیده و به حـق مطلق (احدیت جمـع) وصول پیدا می‌کند و از فعـل، صفت و ذات خویش فانی می‌شـود (امام خمینی، ۱۳۹۱، ص. ۱۵۴). به‌عبارتی‌دیگر، سفر دوم سفر از حق مقید (فیض مقدس) به‌سـوی حق مطلق (احدیت جمع) اسـت که در این مرحله سالک اصلاً اشیاء را نمی‌بیند، اگر در این سـفر چیزی از منیت سـالک در او باقی مانده باشد، شیطان او که در سـینه‌اش جای دارد به ربوبیت برایش ظهور می‌کند و در این حالت شـطح از او سـر می‌زند، شـطحیات از نگاه عرفانی امام ناشی از نقصان سالک و سلوک است، لذا سالک ناچار اسـت استادی که او را به راه‌های اهل سلوک هدایت می‌کند داشته باشد (ر. ک. به: امام خمینی، ۱۳۷۶، ص. ۸۸).

۹-۱-۳. سفر سوم

سـفر سوم سالک نیز سـیری حقانی بوده که آغاز آن از حق مطلق (احدیت جمع) به‌سوی خلق حقی به حق (اعیان ثابته) اسـت که حقیقت موجودات و سـیر آن‌ها بر سالک آشکار می‌گردد. در این سفر سالک به مرتبه‌ای از نبوت می‌رسد؛ زیرا حقیقت نبوت خبردار شدن از اسما و صفات و افعال حق است (ر. ک. به: امام خمینی، ۱۳۹۱، صص. ۱۵۵-۱۵۴). سفر سوم در ذوق عرفانی امام خمینی از حق مطلق آغازشـده و به خلق حقی با حق می‌رسـد، در این مرحله حقایق اشیا و کمالاتشان و کیفیت ارتقای آن‌ها به مقام اول و وصولشان به وطن اصلی بر او آشـکار می‌شود و البته وی در این سفر پیامبر صاحب‌شریعت نخواهد بود چراکه هنوز در موطن عینی به‌سوی خلق بازنگشته است (امام خمینی، ۱۳۷۶، صص. ۸۹-۸۸).

۴-۱-۹. سفر چهارم

سالک در آخرین سفرش که سفر چهارم اوست، با وجود حقانی از اعیان ثابته به اعیان خارجی حرکت کرده و در این صورت به سود و زیان مخلوقات و چگونگی کمال آن‌ها به‌سوی وطن اصلی معرفت پیداکرده و از احکام ظاهری و باطنی و از اسما، صفات و ذات حق خبر می‌دهد و به مقام نبی صاحب‌شریعت می‌رسد (نبوت مقامی). البته باید توجه داشت که رسولان صاحب‌شریعت این چهار سفر را تمام کرده‌اند، ولی تفاوت مراتب آن‌ها مخصوص اسمی است که به آن رسیده‌اند. مثلاً نبی اکرم(ص) به اسم الله الاعظم رسیده و به همین دلیل شریعت ایشان خاتم شرایع است؛ و هر سالک واصلی که پس از پیامبر صاحب‌شریعتی، سفرهای مذکور را به اتمام برساند اگر در دایرهٔ همان اسم نبی صاحب‌شریعت باشد، تابع او خواهد بود و چون پس از نبی اکرم(ص) هر سیری که انجام شود از دایرهٔ اسم اعظم «الله» نمی‌تواند بیرون باشد، دیگر هیچ صاحب‌شریعتی ظهور نخواهد کرد و سالکان راه حق تابع شریعت ایشان قرار می‌گیرند (ر. ک. به: امام خمینی، ۱۳۹۱، ص. ۱۵۵؛ ۱۳۷۶، ص. ۸۹).

۲-۹. ولایت بر اساس مراتب فنا

انسان با رفع حجاب‌هایی که مانع تجلیات الهی بوده و بر اساس آن حقیقتی که در سرالقدر دارد، با تبعیت از شریعت و در قالب فرامین الهی که پیامبر به او ارائه کرده سیر را در قالب مراتب فنا به‌صورت فنای فعلی (مقام تدلّی) (امام خمینی، ۱۳۹۱، صص. ۱۶-۱۵؛ ۱۳۷۸، ص. ۴۹) سپس فنای صفاتی (قاب قوسین) (امام خمینی، ۱۴۰۶، صص. ۱۱۷، ۲۹۰) و درنهایت فنای ذاتی (أو أدنی)(امام خمینی، ۱۳۷۸، ص. ۴۹؛ ۱۴۰۶، صص. ۲۸۰، ۱۱۷). سپری کرده و به سیر صعودی و شهود عرفانی مراتب ولایت خواهد رسید[1]، امام خمینی متذکر شده که تمام حجاب‌های ظلمانی و نورانی به حجاب انسان منتهی می‌شود و اگر کسی در راه خدا این حجاب را از دست داد، خودبینی را شکسته است؛ لذا در دیدگاه عرفانی ایشان، شهیدان که در راه خدای تعالی جانشان را تقدیم می‌کنند، خدای تعالی بر آنان تجلی می‌کند، چنانچه برای انبیا هم

۱. مقامات تدلّی، قاب قوسین و أو أدنی از قول خداوند که می‌فرماید: «ثُمَّ دَنا فَتَدَلَّی فَکانَ قابَ قَوْسَیْنِ أَوْ أَدْنی» (نجم: ۹-۸) مستفاد شده است.

حجاب را برمی‌دارند «فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا»[۱]، خدای تعالی در کوه طور و یا در جَبَل انیت خودِ موسی(ع) تجلی می‌کند و اولیا نظیر انبیا و تالی تِلو انبیا در زمان حیاتشان در آن چیزهایی که «يَنْظُرُ فی وَجْهِ اللَّه و أَنَّهُ راحَةٌ لِكلِّ نَبِي وَ شَـهيدٍ»[۲]، شـهید هم به‌حسب این روایت، نظیر انبیاست، خدا بر شهید جلوه می‌کند به او و آن هم «يَنْظُرُ الی» وَجْهِ اللَّه و این آخرین کمال برای انسان است. در این روایتی که نقل‌شده، انبیا در جلوه‌ای که حق‌تعالی بر آنان می‌کند مقارن شهدا قرار داده شده‌اند و شهدا هم به‌حسب حدود وجودی به این منزل می‌رسند (امام خمینی، ۱۳۸۹، ج ۱۳، صص. ۵۱۶-۵۱۴).

۳-۹. ولایت بر اساس مراتب قرب

هرکس در دنیای ارواح زندگی می‌کند در اندیشهٔ امام تحت مدیریت ولایت است و این اتفاق نمی‌افتد مگر به‌واسطهٔ قرب فرایض، کما اینکه با قرب نوافل، فنای صفاتی ایجاد می‌شود؛ و در حدیث قدسی (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، صص. ۳۵۳-۳۵۲) اشاره شده که بنده به خدا نزدیك نمی‌شود مگر با اتیان مستحبات، پس خدا طبق این حدیث او را دوست داشته و هرگاه محبوب وی شد حق اعضا و جوارح او شده دیگر غیر حق را نمی‌بیند، نمی‌شنود و نمی‌خواهد و به غیر خدا میل نمی‌کند (شهید ثانی، ۱۳۷۷، ص. ۱۱). در قرب نوافل فقط فنای اسما و صفات حاصل‌شده؛ اما در قرب فرایض که پس از قرب نوافل حاصل می‌گردد دو صورت امکان دارد: در صورت اول سالک به فنای ذاتی رسیده و در صورت دوم قرب فرایض را امام خمینی به بقای پس از فنا آن هم در بعضی از اوقات حمل کرده‌اند. خلاصه اینکه ازنظر ایشان ولایت کلیه الهی و ظهور برزخیت کبرا بعد از قرب فرایض حاصل می‌شود که این مورد مخصوص معراج رسول خدا(ص) است و

---

۱. «پس چون پروردگارش به کوه جلوه نمود، آن را ریزریز ساخت» (اعراف: ۱۴۳).

۲. اشاره به یکی از هفت خصلتی که شهید از نگاه پیامبر اسلام دارد، از رسول خدا نقل شده که شهدا هفت خصلت دارند و امام خمینی در وصف شهید و رمز شهادت و نسبت شهدا با فنا و تجلیات الهی به این حدیث استشهاد نموده و شهید را هم‌شأن با نبی الهی در این مورد دانسته است (شیخ طوسی، ۱۴۰۷، ج ۶، صص. ۱۲۲-۱۲۱). از امام سجاد نیز به همین مضمون اشاره‌شده که: به چهره عظمت حق‌تعالی نگاه می‌کند و آن برای پیامبر و شهیدان سبب آرامش و راحت است (شهید ثانی، ۱۳۷۵، ص. ۱۱).

اختصاص به احدی از انبیا و اولیا به نحو اصالت ندارد (امام خمینی، ۱۴۰۶، صص.۱۱۲-۱۱۱).

نتیجه‌گیری

۱. حقیقت ولایت از دیدگاه عرفانی امام خمینی ظهور الوهیت اسم الله است و موجودات همگی از آن بهره دارند، چیزی که موجب تحقق اعیان خارجی شده سایهٔ ولایت حقیقی است که از آن به مقام محمدیه(ص) و علویه(ع) تعبیر می‌شود که هر دو در مقام فیض مقدس با یکدیگر متحد هستند.

۲. طرح ثبوت عالم ملک و جایگاهش در حضرات خمس به ملاحظهٔ عین خارجی بودن آن در کون جامع متصور می‌شود (و الله‌اعلم).

۳. اعیان ثابته تشبیه به انوار ضعیف شده که تحت حیطهٔ نور حق ظهوری ندارد.

۴. وجود در قوس نزول در قالب مراتب ولایت و در قوس صعود که سیر انسان با اسفار اربعهٔ عرفانی است، در بستر کون جامع الهی و تحققش از آنِ شهود عارفان است. ازنظر امام خمینی سالک در سفر اول با رفع حجاب‌ها به فیض مقدس رسیده و در سفر دوم به مقام احدیت جمع می‌رسد، همچنین تحقق قیامت کبرا برای سالک در این سفر محقق می‌شود و وقوع شطحیات از سالکِ ناقص نیز در این سفر رخ می‌دهد، در سفر سوم سالک از احدیت جمع به‌سوی اعیان ثابته سفرکرده و ازنظر امام سالک در این سفر به مرتبه‌ای از مراتب نبوت که البته تشریعی نیست واصل می‌شود.

۵. استعمال غیب با وصف مطلق اسم، رسم و اشاره ندارد و غیب با وصف احدی مراد احدیت است.

۶. اولین مقام خلقی پیامبر(ص) و اهل‌بیت عقل اول است که از آن به تعین روحانیت تعبیر شده و مراد همان مقام روحانی پیامبر(ص) و اهل‌بیت است که مشیت مطلقه یا فیض مقدس است.

۷. مشاهده تصاویر غیبی به لحاظ ارتباط این موضوع با عالم مثال از حیث جدا شدن نفس از طبیعت و بازگشت آن به برزخ است که گاهی در خواب و زمانی در بیداری محقق می‌شود، اما انبیا حقایق را برحسب اختیار بازنمایی و از مثال به طبیعت تمثل داده و ملائکه در عالَمِ مثال و مُلکِ انبیا با توجه به قوتشان نازل می‌شوند، البته این مطلب

منافاتی با ضعف بدن انبیا به هنگام نزول فرشـــته‌ها ندارد؛ زیرا قوهٔ روحانیت آن‌ها جنبه‌ای ولایی از ناحیهٔ الهی است.

۸. نسبت میان اسم اعظم با انسان کامل عینیت بوده و رابطه مظهریت برقرار نیست.

۹. طرح مراتب شهود عرفانی ولایت در قوس صعود:

۹-۱. ســـفرهای عرفانی ازنظر امام خمینی عبارت از: ۱. ســـفر به‌ســـوی فیض مقدس؛ ۲.ســـفر از فیض مقدس به‌سوی احدیت جمع؛ ۳. سفر از احدیت جمع به‌سوی اعیان ثابته؛ ۴. سفر از اعیان ثابته به خَلق.

۹-۲. شهود عرفانی بر اساس مراتب فنا عبارت از فنای فعلی (مقام تدلّی)، فنای صفاتی (قاب قوسین) و درنهایت فنای ذاتی (أو أدنی) است.

۹-۳. شهود عرفانی بر اساس مطابقت قرب نوافل و فرایض بر اقسام فنا و بقا:

۹-۳-۱. تطبیق قرب نوافل بر فنا (صفاتی و اسمایی) و تطبیق قرب فرایض بر فنای ذاتی.

۹-۳-۲. تطبیق قرب نوافل بر فنا (صفاتی و اسمایی) و تطبیق قرب فرایض بر بقای پس از فنای ذاتی در بعضی از اوقات.

منابع

- آملی، ســـید حیدر (۱۴۲۲ ق). تَفْسیرُ المُحیطُ الأعْظَم وَ الْبَحْرُ الخِضَمّ فی تَأویلِ کتابِ الله العَزیزِ المحکم. با تحقیق و تعلیق سید محسن موسوی تبریزی، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت ارشاد اسلامی.
- ابن اثیـــر، مبارك بن محمـــد (۱۳۶۷). النهایة فی غریب الحدیث و الأثر. قم: مؤسســـه مطبوعاتی اسماعیلیان.
- ابن درید، محمد بن حسن (۱۹۸۸). جمهرة اللغة. بیروت: دار العلم للملایین.
- ابن عربی، محی‌الدین (۱۹۴۶). فصوص الحکم. قاهره: دار احیاء الکتب العربیة.
- ابن عربی، محی‌الدین (بی‌تا). الفتوحات المکیة. بیروت: دار صادر.
- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ ق). لسان العرب. بیروت: دار صادر.
- اردبیلی، عبدالغنی (۱۳۸۱). تقریرات فلسفه امام خمینی (شرح منظومه). تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

- ازهری، محمد بن احمد (۱۴۲۱ ق). تهذیب اللغة. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- امام خمینی، سید روح‌الله (۱۳۷۰). آداب الصلاة. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- امام خمینی، سید روح‌الله (۱۳۷۶). مصباح الهدایة إلی الخلافة و الولایة. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- امام خمینی، سید روح‌الله (۱۳۷۸). التعلیقة علی الفوائد الرضویة. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- امام خمینی، سید روح‌الله (۱۳۸۲). شرح چهل حدیث (اربعین حدیث). تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- امام خمینی، سید روح‌الله (۱۳۸۹). صحیفه امام. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- امام خمینی، سید روح‌الله (۱۳۹۱). ترجمه و شرح دعای سحر. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- امام خمینی، سید روح‌الله (۱۳۹۵). ترجمه مصباح الهدایة إلی الخلافة و الولایة. ترجمه حسین مستوفی، تهران: چاپ و نشر عروج، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- امام خمینی، سید روح‌الله (۱۴۰۶ ق). تعلیقات علی شرح فصوص الحکم و مصباح الأنس. تهران: نشر پاسدار اسلام.
- امام خمینی، سید روح‌الله (۱۴۱۰ ق). الرسائل. قم: اسماعیلیان.
- ترمذی، ابوعبدالله محمد بن علی (۱۴۲۲ ق). ختم الاولیاء. بیروت: مهد الآداب الشرقیة.
- جامی، عبدالرحمن (۱۳۷۰). نقد النصوص فی شرح نقش الفصوص. تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت ارشاد اسلامی، چاپ دوم.
- جزایری، نعمت‌الله بن عبدالله (۱۴۰۱ ق). النور المبین فی قصص الأنبیاء و المرسلین. قم: مکتبة آیة الله المرعشی النجفی.
- جوهری، اسماعیل بن حماد (۱۳۷۶). الصحاح. بیروت: دار العلم للملایین.

- حسین‌پور، غلامرضا (۱۳۹۹). نمود ذوق عرفانی امام خمینی در حضرات خمس. پژوهش‌های عرفانی، ۳ (۶)، ۲۹-۴۳.
https://jms.ri-khomeini.ac.ir/article_151585.html
- حمیری، نشوان بن سعید (۱۴۲۰ ق). شمس العلوم. دمشق: دار الفکر.
- خمینی، سید حسن (۱۳۹۴). تحریر توحید: شرح مقدمه داود بن محمود قیصری بر فصوص الحکم ابن عربی. تنظیم، تحقیق و نگارش سید محمود صادقی، تهران: انجمن عرفان اسلامی، مؤسسه چاپ و نشر عروج.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۳۷۴). ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ قرآن. ترجمه غلامرضا خسروی حسینی، تهران: المکتبه المرتضویه لاحیاء آثارالجعفریه.
- رحیمی، جعفر (۱۳۹۳). بررسی تطور تاریخی ولایت تکوینی از حکیم ترمذی تا ابن عربی در متون منثور عرفانی. مطالعات عرفانی، ۱۰(۲)، ۷۱-۹۴.
https://s-erfani.kashanu.ac.ir/article_113108.html
- روزبهان بقلی، روزبهان بن ابی نصر (۱۴۲۶ ق). مشرب الأرواح. بیروت: دار الکتب العلمیة.
- زبیدی، محمد بن محمد (۱۴۱۴ ق). تاج العَروس من جواهر القاموس. بیروت: دار الفکر.
- شهید ثانی، زین‌الدین بن علی (۱۳۷۵). ارمغان شهید: ترجمه مُسکّن الفؤاد. ترجمه عباس مخبر دزفولی، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی.
- شهید ثانی، زین‌الدین بن علی (۱۳۷۷). شرح مصباح الشریعة. ترجمه عبدالرزاق گیلانی، تهران: پیام حق.
- شیخ طوسی، محمد بن حسن (۱۴۰۷ ق). تهذیب الأحکام. تهران: دار الکتب الإسلامیه.
- طباطبایی، فاطمه و شریعتی، مرضیه (۱۳۹۱). توحید شهودی از منظر امام خمینی. پژوهشنامه متین، ۱۴(۵۷)، ۱۰۳-۱۲۴.
https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.24236462.1391.14.57.5.8
- طریحی، فخرالدین بن محمد (۱۳۷۵). مجمع البحرین. تهران: مرتضوی.

- عطار نیشابوری، فریدالدین (۱۳۲۳). مظهر العجائب و مظهر الاسرار. تهران: بی‌نا.
- غروی، سعیده و محسنی، طاهره (۱۳۹۴). ولایت تکوینی انسان سالک در قرآن با تأکید بر آرای امام خمینی. پژوهشنامه متین، ۱۷(۶۶)، ۱۱۳-۱۳۱.
https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.24236462.1394.17.66.6.8
- فراء، یحیی بن زیاد (۱۹۸۰). معانی القرآن. مصر: دارالمصریه للتألیف و الترجمه.
- فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۰۹ ق). العین. قم: نشر هجرت.
- فرغانی، سعیدالدین (۱۳۷۹). مشارق الدراری شرح تائیه ابن فارض. قم: مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.
- فیومی، احمد بن محمد (۱۴۱۴ ق). المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی. قم: مؤسسه دار الهجرة.
- قمشه‌ای، محمدرضا (۱۳۷۸). مجموعه آثار حکیم صهبا. تهران: کانون پژوهش.
- قیصری، محمد داود (۱۳۷۵). شرح فصوص الحکم. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- کاظم خانی، سلام‌الله و ظفرنوایی، خسرو (۱۳۹۹). تجلی ولایت خلیفه‌الله ازنظر عرفانی امام خمینی. عرفان اسلامی، ۱۷(۶۶)، ۲۸۹-۳۰۷.
https://dor.isc.ac/dor / 20.1001.1.20080514.1399.17.66.15.7
https://sanad.iau.ir/Journal/mysticism/Article/907756
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ ق). الکافی. تهران: دار الکتب الإسلامیة.
- مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۳ ق). بحارالانوار. قم: مؤسسة الوفاء.
- مصطفوی، حسن (۱۴۳۰ ق). التحقیق فی کلمات القرآن الکریم. بیروت، قاهره، لندن: دار الکتب العلمیة، مرکز نشر آثار علامه مصطفوی.
- ملاصدرا، محمد بن ابراهیم (۱۳۶۸). الحکمة المتعالیة فی الأسفار العقلیة الأربعة. قم: مکتبة المصطفوی.
- نسفی، عزیزالدین (۱۳۸۶). کشف الحقائق. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

References

- Amoli, S. H. (2001). *Tafsir Al-Muh'tal-Azam wa al-Bahr al-Khidam f' Tawil Kitab Allah al-'Aziz al-Muhkam* (*The Vastest Ocean and the Swelling Sea in the Interpretation of the Mighty and Firm Book of God*). With investigation and suspension Seyyed Mohsen Mousavi Tabrizi, Tehran: Printing and Publishing Organization of the Ministry of Islamic Guidance. [In Arabic]

- Ardabili, S. A. Gh. (2002). *Taqrirat-i Falsafah-yi Imam Khomeini* (*Sharh-i Manzumah*) (*Lectures on the Philosophy of Imam Khomeini: A Commentary on the Manzumah*). Tehran: Imam Khomeini Education and Research Institute's Publications. [In Persian]

- Attar Neyshaburi, F. (1944). *Mazhar al-Aja'ib wa Mazhar al-Asrar* (*The Manifestation of Wonders and Secrets*). Tehran: No Publisher. [In Arabic]

- Azhari, M. (2000). *Tahdh'b al-Lughah*. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi. [In Arabic]

- Farahidi, Kh. (1988). *Al-'Ayn* (*The Source*). Qom: Nashr Hijrat. [In Arabic]

- Farghani, S. (2000). *Mashariq al-Darari: Sharh Ta'iyah Ibn al-Farid* (*The Rising Places of the Brilliant Stars: A Commentary on the Ode Rhyming in Ta' by Ibn al-Farid*). Qom: Islamic Propaganda Office Publications Center. [In Arabic]

- Farra, Y. (1980). *Maani al-Qur'an* (*The Meanings of the Qur'an*). Egypt: Dar al-Misriyah lil-Talf wa al-Tarjomah. [In Arabic]

- Fayyumi, A. (1994). *Al-Misbah al-Munir f' Gharib al-Sharh al-Kabir lil-Rafi'i* (*The Illuminating Lamp on the Unfamiliar Terms in al-R'fi'i's Great Commentary*). Qom: Dar Al-Hijrah Institute. [In Arabic]

- Himyari, N. (1999). *Shams al-Ulum*. Damascus: Dar al-Fikr. [In Arabic]

- Hossein pour, Gh. R. (2020). The manifestation of Imam Khomeini's mystical taste in the Five Noble Truths. *Mystical researches*, 3(6), 29-43.
  https://jms.ri-khomeini.ac.ir/article_151585.html

- Ibn Durayd, M. (1988). *Jamharat al-Lughah*. Beirut: Dar al-Ilm lil-Malayin. [In Arabic]

- Ibn Manzur, M. (1993). *Lisan al-Arab*. Beirut: Dar Sadir. [In Arabic]

- Ibn Arabi, M. (1946). *Fusus al-Hikam* (*The Bezels of Wisdom*). Cairo: Dar Ihya al-Kutub al-Arabiyah. [In Arabic]

- Ibn Arabi, M. (n.d.). *Al-Futuhat al-Makkiyah* (*The Meccan Illuminations*). Beirut: Dar Sadir. [In Arabic]

- Ibn Athir, M. (1988). *Al-Nihayah fi Gharib al-HadIth wa al-Athar* (*The Ultimate in the Unfamiliar of Hadith and Tradition*). Qom: Ismailian Press Institute. [In Arabic]

- Jami, A. R. (1991). *Naqd al-Nusus fi Shar' Naqsh al-Fusus* (*The Scrutiny of Texts in Commentary on the Pattern of the Bezels*). Tehran: Printing and Publishing Organization of the Ministry of Islamic Guidance, second edition. [In Arabic]

- Jawhari, I. (1997). *Al-Sihah*. Beirut: Dar al-Ilm lil-Malayin. [In Arabic]

- Jazayeri, N. (1980). *Al-Nur al-Mubin fi Qisas al-Anbiya' wa al-Mursalin* (*The Manifest Light in the Stories of the Prophets and Messengers*). Qom: Maktabat Ayat Allah al-Mar'ashi al-Najafi. [In Arabic]

- Kazemkhani, S & Zafarnavae, Kh. (2020). Manifestation of Velayat in God's Substitution from Imam Khomeini's Mystical Viewpoint. *Islamic mysticism*, 17(66), 289-307. https://dorl.net/dor/20.1001.1.20080514.1399.17.66.15.7
https://sanad.iau.ir/Journal/mysticism/Article/907756

- Khomeini, S. H. (2015). *Tahrir-i Taw'id: Sharh-i Muqaddimah-yi Dawud ibn Mahmud Qaysari bar Fusus al-Hikam Ibn 'Arabi* (*Writing Monotheism: A Commentary on the Introduction of Dawud Qaysari to Ibn 'Arabi's Fusus al-Hikam*). Edited, Researched, and Written by Sayyid Ma'mud Sadiqi, Tehran: Anjuman-i 'Irfan-i Islami, Orouj publication. [In Arabic]

- Khomeini, S. R. (1985). *Commentaries on the Explanation of Fusous Al-Hikam and Misbah Al-Ans*. Tehran: pasdareeslam. [In Arabic]

- Khomeini, S. R. (1989). *Al-Rasail*. Qom: Ismailiyan. [In Arabic]

- Khomeini, S. R. (1991). *Adab al-Salat* (*The Disciplines of Prayer*). Tehran: The Institute for compilation and publication of Imam Khomeini's works. [In Arabic]

- Khomeini, S. R. (1999). *Commentary on the Fawa'id al-Ridhawiyya*. Tehran: The Institute for compilation and publication of Imam Khomeini's works. [In Arabic]

- Khomeini, S. R. (2003). *40 Hadith's explanation*. Tehran: The Institute for compilation and publication of Imam Khomeini's works. [In Persian]

- Khomeini, S. R. (2010). *Collection of Imam works*. Tehran: Imam Khomeini Education and Research Institute's Publications. [In Persian]

- Khomeini, S. R. (2012). *Translation and explanation of the Dua-e-Sahar*. Tehran: The Institute for compilation and publication of Imam Khomeini's works. [In Persian]

- Khomeini, S. R. (2016). *Translation of Misbah al-Hidayah' ila Alkhilafat wal-Wilayah*. Translated by Hossein Mostofi, Tehran: Orouj Publishing House, The Institute for compilation and publication of Imam Khomeini's works. [In Persian]

- Kulayni, M. (1987). *Al-Kafi* (*The Sufficient*). Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyah. [In Arabic]

- Majlisi, M. B. (1983). *Bihar al-Anwar*. Qom: Mu'assasat al-Wafa.

-Mostafavi, H. (2009). *Al-Tahqiq f' Kalimat al-Qur'an al-Karim* (*The Investigation into the Words of the Noble Qur'an*). Beirut, Cairo, London: Dar al-Kutub al-'Ilmiyah, Center for Publishing the Works of Allama Mostafavi. [In Arabic]

- Mulla Sadra, M. (1989). *Al-Hikmah al-Muta'aliyah f' al-Asfar al-'Aqliyah al-Arba'ah* (*The Transcendent Philosophy in the Four Intellectual Journeys*). Qom: Maktabat al-Mustafawi. [In Arabic]

- Nasafi , A. (2007). *Kashf al-Haqa'iq* (*The Unveiling of Realities*). Tehran: Scientific and Cultural Publishing. [In Arabic]

- Qaravi,S. & Mohseni,T. (2015). Existential Guardianship of Wayfarer in Holy Quran With Special Reference to Imam Khomeini's Viewpoints. *Matin Research Journal*, 17(66), 113-131. https://dorl.net/dor/ 20.1001.1.24236462.1394.17.66.6.8

- Qaysari, D. (1996). *Sharh Fus's al-Hikam* (*Commentary on the Bezels of Wisdom*). Tehran: Scientific and Cultural Publishing Company. [In Arabic]

- Qumsha'i, M. R. (1999). *Majmu'ah-yi Athar-i Hakim Sahba* (*Collected Works of the Sage Sahba*). Tehran: Kanune- Pazhuhesh. [In Arabic]

- Raghib Isfahani, H. (1995). *Translation and Research of" Vocabulary of the Qur'an"*. Translated by Gholamreza Khosravi Hosseini. Tehran: al-Maktabah al-Murtazawiyah li-Ihya' Athar al-Ja'fariyah. [In Persian]

- Rahimi, J. (2014). A Study of the Historical Development of Ontological Guardianship from Hakim Tirmidhi to Ibn 'Arabi in Prose Mystical Texts. *Mystical Studies*, 10(2), 71-94. https://s-erfani.kashanu.ac.ir/article_113108.html

- Ruzbihan Baqli, R. (2005). *Mashrab al-Arwah* (*The Drinking Place of the Spirits*). Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyah. [In Arabic]

- Shahid Thani, Z. (1996). *Armaghan-i Shahid: Translation of Musakkan al-Fu'ad (The Martyr's Gift: A Translation of "The Pacifier of the Heart")*. Translated by Abbas Mukhber Dezfuli. Qom: Islamic Publications Office attached to the Society of Seminary Teachers. [In Arabic]

- Shahid Thani, Z. (1998). *Sharh-i Misbah al-Shariah (Commentary on the Lantern of the Path)*. Translated by 'Abd al-Razzaq Gilani. Tehran: Payam Hagh. [In Arabic]

- Tabatabie,F.& Shariati, M. (2013). Intuitional Unity in Viewpoint of Imam Khomeini. *Matin Research Journal*, 14(57), 103-124.
https://dorl.net/dor/ 20.1001.1.24236462.1391.14.57.5.8

- Tirmidhi, A. A. (2001). *Khatm al-Awliya (The Seal of the Saints)*. Beirut: Mahd al-Adab al-Sharqiyah. [In Arabic]

- Turayhi, F. (1996). *Majma' al-Bahrayn*. Tehran: Mortazavi. [In Arabic]

- Tusi, M. (1987). *Tahdhib al-Ahkam (The Refinement of Laws)*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyah. [In Arabic]

- Zubaydi, M. (1994). *Taj al-'Arus min Jawahir al-Qamus (The Bride's Crown from the Jewels of the Ocean)*. Beirut: Dar al-Fikr. [In Arabic]